

Vogels van de Gooise heidevelden

Dick A. Jonkers

Verspreid op de Gooise stuwwal bevinden zich een aantal heidevelden die sterk in grootte variëren. De grootste beslaan enkele honderden hectaren, de kleinere maximaal enkele tientallen hectaren (figuur 1).

Samen beslaan zij een oppervlakte van ruim 900 ha. Het beheer is in handen van de Stichting Gooisch Natuurreservaat.

Hoewel er nog wel heiderestanten op voorkomen, verdienen de Limitische Heide en de Laarder Heide de naam heide eigenlijk niet meer. Het zijn meer stuifzanden met struiken- en boombegroeiing. Op sommige kaarten wordt de Zonneheide bij Loosdrecht vermeld. Ook daar is van heide al lang geen sprake meer.

De droge heide behoort tot de Stekelbrem-Struikheide-associatie (*Genisto anglicae-Callunetum*), waarvan de kensoorten Struikheide en Klauwtjesmos vrijwel overal aanwezig zijn (Colaris in Vogelwerkgroep Het Gool en Omstreken 1987).

Alle heidevelden worden intensief voor diverse vormen van recreatie benut. Joggen en wandelen al dan niet met een hond zijn de populairste bezigheden. Andere recreatievormen zijn fietsen, motorcrossers, paardrijden, vliegeren en het oefenen met modelvliegtuigen. De hoge graad van betreding heeft een netwerk van paden en sluippaadjes doen ontstaan. Betreding is overigens geen fenomeen van de laatste decennia. In 1860 liepen er ruim 300 schapen rond op de Gooise heidevelden, die ervoor zorgden dat deze niet bebost raakten. Rond 1910 waren er al vrijwel geen schapen meer. Daarna zijn er in 1935 en 1954 weer schaapskudden geweest, die na verloop van jaren weer verdwenen.

De voortdurende opslag van Vliegdennen, Amerikaanse Vogelkers en plaatselijk van Berken en Eiken is een bron van zorg voor de beheerder. Verder slaat, evenals elders op de heidevelden in Nederland, de vergrassing toe, veroorzaakt door een ononderbroken toevoer van voedingsstoffen (stikstofoxy-

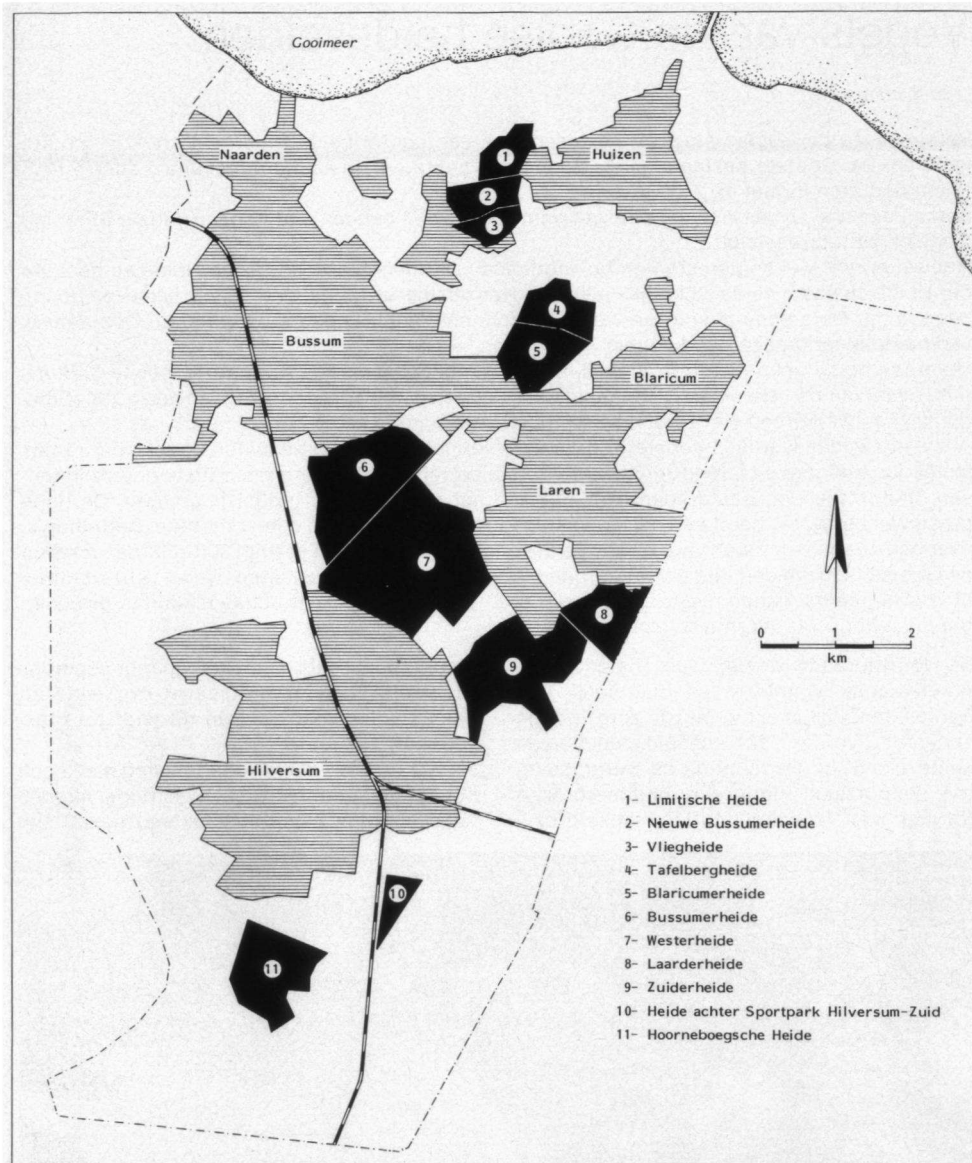
den). Heidekeverplagen komen met een hoge frequentie voor. Zij veroorzaken eveneens dat heideplanten afsterven en dit leidt tot grasvorming.

Na het vertrek van de schapen ging men er bij het beheer vanuit, dat er zowel hoge, middel-hoge als lage heide beschikbaar moest zijn

Samen beslaan de Gooise heidevelden nog een oppervlakte van ruim 900 ha.

Foto: Jaap Taapken.

De ligging van de elf heidevelden in het Gooi.

voor de fauna. Alleen dan zou er een grote diversiteit aan soorten kunnen voorkomen. Om dit te kunnen realiseren werd een brandschema opgesteld, waarbij elk perceel hei een maal in de vijftien jaar kon worden gebrand. Het branden vond altijd aan het einde van de winter, ruim voor de broedtijd van de vogels plaats. Deze vorm van beheer, die de vergrassing de laatste decennia alleen nog maar deed toenemen, wordt vrijwel niet meer toegepast. De laatste jaren is men er toe overgegaan om grote oppervlakten met speciale machines te maaien. Op gezette afstanden

laat men stroken heide ten behoeve van de fauna staan. De gemaaide percelen zijn echter vaak te breed, waardoor er weinig dekking voor de fauna overblijft. Het gebruik van zwaar materieel heeft wellicht een nadelige invloed op de bodemstructuur.

De hierboven geschetste ontwikkelingen hebben hun sporen nagelaten in de samenstelling van de avifauna. Van de Bund (1986) beschrijft dat voor het Korhoen, de Duinpieper, de Boomleeuwerik, de Tapuit en de Roodborsttapuit de hei de enige of belangrijkste biotoop is. De Duinpieper heeft

waarschijnlijk nooit in het Gooi gebroed, de Tapuit is inmiddels verdwenen. Van de andere kenmerkende soorten zijn de aantallen op de Gooise heide schrikbarend achteruitgegaan.

De vele door de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken uitgevoerde broedvogelinventarisaties op de heidevelden tonen aan dat daar circa dertig verschillende vogelsoorten broeden. Een groot deel hiervan behoort tot de groep van bos- of struikbegroeiing bewonende soorten. In deze bijdrage wordt alleen aandacht geschonken aan de min of meer voor de heide kenmerkende soorten of soorten die een speciale ontwikkeling doormaakten.

Van oudsher is de Bergeend op en rond de heidevelden bij Hilversum als broedvogel aanwezig en broedt er in konijnholen. De soort wordt reeds door Albarda (1897) als broedvogel voor de heide bij Hilversum vermeld. Over de aantallen in het verleden is weinig informatie beschikbaar. De huidige stand ligt op één tot twee paren per heideveld. Na het uitkomen van de jongen trekken de ouders met hen naar het Laarder en Hilversumsche Waschmeer of naar de vijver aan de Kastanjelaan in Hilversum. De karakteristieke heidevogel in het Gooi is altijd het Korhoen geweest. Tijdens de grote uitbreiding rond de eeuwwisseling in Nederland verscheen de soort in 1901 voor het eerst in het Gooi. Enkele jaren later waren er al op verscheidene plaatsen Korhoenders aanwezig. De populatie bereikte haar top aan het einde van de jaren dertig, toen zo'n 120 tot 140

exemplaren werden geteld. De oorlogshandelingen in de daarop volgende jaren decimeerden de aantallen.

In 1957 was er weer sprake van enig herstel. Er waren toen weer vijftig exemplaren aanwezig. De Korhoenders concentreerden zich sindsdien op de zogenaamde centrale heidevelden (Wester- en Bussumerheide), waar in 1966 nog maar twintig exemplaren voorkwamen. Inmiddels waren bijna alle enges, belangrijke voedselgebieden voor het Korhoen, volgebouwd.

De heide groeide dicht met opslag, de kwaliteit ervan werd minder, de recreatie nam nog steeds toe. Vanaf 1982 werden er alleen nog korhennen gesignaleerd, waarvan er in 1985 nog maar twee over waren. De soort moet voor de Gooise heide als verloren worden beschouwd.

Van de stand van de Patrijs op de heidevelden is weinig bekend, mede door de moeilijke inventariseerbaarheid van de soort in die gebieden. De beschikbare gegevens wijzen op een vrij stabiele stand tot het einde van de jaren vijftig van totaal maximaal enkele tientallen paren. Tegenwoordig komen alleen op de grote heidevelden nog enkele paren voor.

Ook voor de Wulp kwam de ommekeer in de jaren vijftig. Elk heideveld van enige omvang herbergde toen wel één of twee paren. De Hoorneboegsche Heide werd in 1947 verlaten en gevolgd door de Zuiderheide (1953), de heide achter het Sportpark Hilversum-Zuid (1959) en de Bussumerheide (1977). De soort heeft zich teruggetrokken op de Westerhei-

De Gooise heidevelden hebben voor de recreatie een belangrijke functie. Recreanten dienen zich wel aan de regels te houden.
Foto: Jaap Taapken.

de, waar nog steeds één tot twee paren jaarlijks pogen hun jongen groot te brengen. De broedparen worden voortdurend verontrust door recreanten. Bijvoorbeeld zoals tijdens het Pinksterweekend van 1973. De jongen waren toen enkele dagen oud en de oudervogels kwamen niet tot rust. Zij alarmeerden vrijwel doorlopend. Het mag dan ook een wonder heten, dat er nog vier jongen grootkwamen (Anonymus 1973). In andere jaren werd waargenomen dat honden jonge Wulpen opspoorde (mededeling P. van der Poel). Het lijkt dat de Wulp zich tegen de verdrukking in op de Westerheide kan handhaven, zeker wanneer de biotoop geschikt blijft.

Ook kleine heidegebieden blijken voor de Wulp geschikt broedterrein. De kleine heide achter het sportpark Hilversum-Zuid lijkt tegenwoordig weer een geschikte biotoop. Dit sinds het einde van de jaren vijftig dichtgegroeide gebied is in zijn oude staat hersteld. Ook de recreatiedruk, speciaal die van mensen met loslopende honden, is aanzienlijk verminderd. Toch zijn de Wulpen er niet teruggekomen, ofschoon ze daar jarenlang hebben gebroed. Kennelijk spelen hier toch ook andere factoren een rol.

Een soort die men op de heidevelden niet zo gauw zal verwachten, is de Kievit. Zijn aanwezigheid daar houdt nauw verband met de aanwezigheid van zeer korte vegetatie, voorkomend in de jaren waarin gemaaid of gebrand wordt en ook nog enige jaren daarna. Het voorkomen van weidevogels op de heide is niet zo vreemd als het lijkt. Haverschmidt (1942) bijvoorbeeld vermeldt dat in 1941 nog veertig à vijftig paren Grutto's op de lage heide bij het Leersumsche Veld broedden. Hij noemt tevens de Kievit als broedvogel van de heidevelden. Het broeden op de hei in het Gooi bleef beperkt tot twee gebieden. In 1946 nestelde een paar op de Westerheide en de soort kwam daar van 1956 tot het eind van de jaren zestig bijna jaarlijks met één tot twee paar voor. Op de Zuiderheide werd het broeden van één paar in 1941 voor het eerst geconstateerd, in 1969 broedden er zelfs zeven paren. Na 1981 zijn op geen van de heidevelden nestelende Kieviten gesignaleerd.

De Boomleeuwerik is al heel lang als broedvogel van de heidevelden bekend. Frederik van Eeden schreef in zijn dagboek op 3 juni 1901: *'Gisternacht de heileeuwerik gehoord op de wandeling in 't overbosch van Bantam'*. Dit gebied grenst aan de Fransche Kampheide bij Bussum. Sinds jaar en dag broeden daar al geen Boomleeuweriken meer. Dat de soort vrij talrijk moet zijn geweest, valt op te maken uit de aantekeningen van L. Timber-

gen, die beschrijft dat hij in sperwernesten op Bikbergen (1939) en de Trappenberg (1941) bij Huizen geregeld veertjes van Boomleeuweriken aantrof. Deze twee terreinen liggen in de nabijheid van de Blaricum- en de Tafelbergheide. De Boomleeuwerik vestigde zich soms zelfs dicht bij de behuizing van mensen, zoals vóór de Tweede Wereldoorlog, toen vele jaren een paartje vrijwel voor de deur van een daglonershuisje op de heide achter het sportpark Hilversum-Zuid nestelde, terwijl daar honden en katten losliepen (mededeling Jaap Taapken). Aan het einde van de jaren zestig was de stand danig afgenomen. In het hele Gooi kwamen toen nog slechts drie paren voor (Alleyn et al 1971). De afname stond niet op zichzelf, maar manifesteerde zich in die periode in heel Europa (Bijlsma et al 1985). Evenals elders in het land was er aan het begin van de jaren tachtig een tijdelijke opleving en in 1984 hielden zich zeven paren in het Gooi op.

Veldleeuweriken waren vroeger op alle heidevelden te vinden. Tegenwoordig alleen nog op de grote, waar zij zich goed kunnen handhaven. Wellicht is er verband met de toegenomen vergrassing. Bolwerken zijn de Tafelbergheide, de centrale heidevelden, de Zuidheide en de Hoorneboegsche Heide met maximaal vijftien paren per gebied.

Op de Westerheide broedden in 1972 tegen de bebouwing van Hilversum aan nog twee tot drie paren Kuifleeuweriken. In de jaren zestig bevond zich ook een broedpaar langs de bebouwingsrand van de Zuiderheide.

Het aantal Boompiepers wisselt sterk. Er is verband met het opschieten van de bosbegroeiing en het verdwijnen ervan door beheersmaatregelen. Vroeger, toen de heidevelden veel uitgestrekter waren, kwamen Boompiepers ook vaak langs de spoorbanen tot broeden. Daar bevonden zich zanderige brandgangen aangelegd om te voorkomen dat de vonken van de treinen (kolen!) een heidebrand zouden veroorzaken. Ook de Tapuit maakte wel van deze biotoop gebruik (mededeling Jaap Taapken). Van 1967-1970 bestond de boompieperpopulatie uit 98 broedparen (Alleyn et al 1971), in 1972 waren dit er nog maar 31 (Jonkers & Klein 1972). De inventarisaties van 1981 kwamen op 64 broedparen uit.

Van de Graspieper is bekend, dat er aan het eind van de jaren zestig nog enkele broedpa-

Luchtfoto van de Westerheide. Onder aan de foto het Sint Janskerkhof en omgeving te Laren. Boven het korbouderreservaat. Let op de vele weggetjes die de heide doorsnijden. Situatie 15 april 1982.
Bron: Gemeente Hilversum, afdeling Landmeten.

Dreigende wolken letterlijk en figuurlijk boven de Hoorneboegsche Heide. Op de achtergrond het landgoed 'De Hoorneboeg'.
Foto: Jaap Taapken.

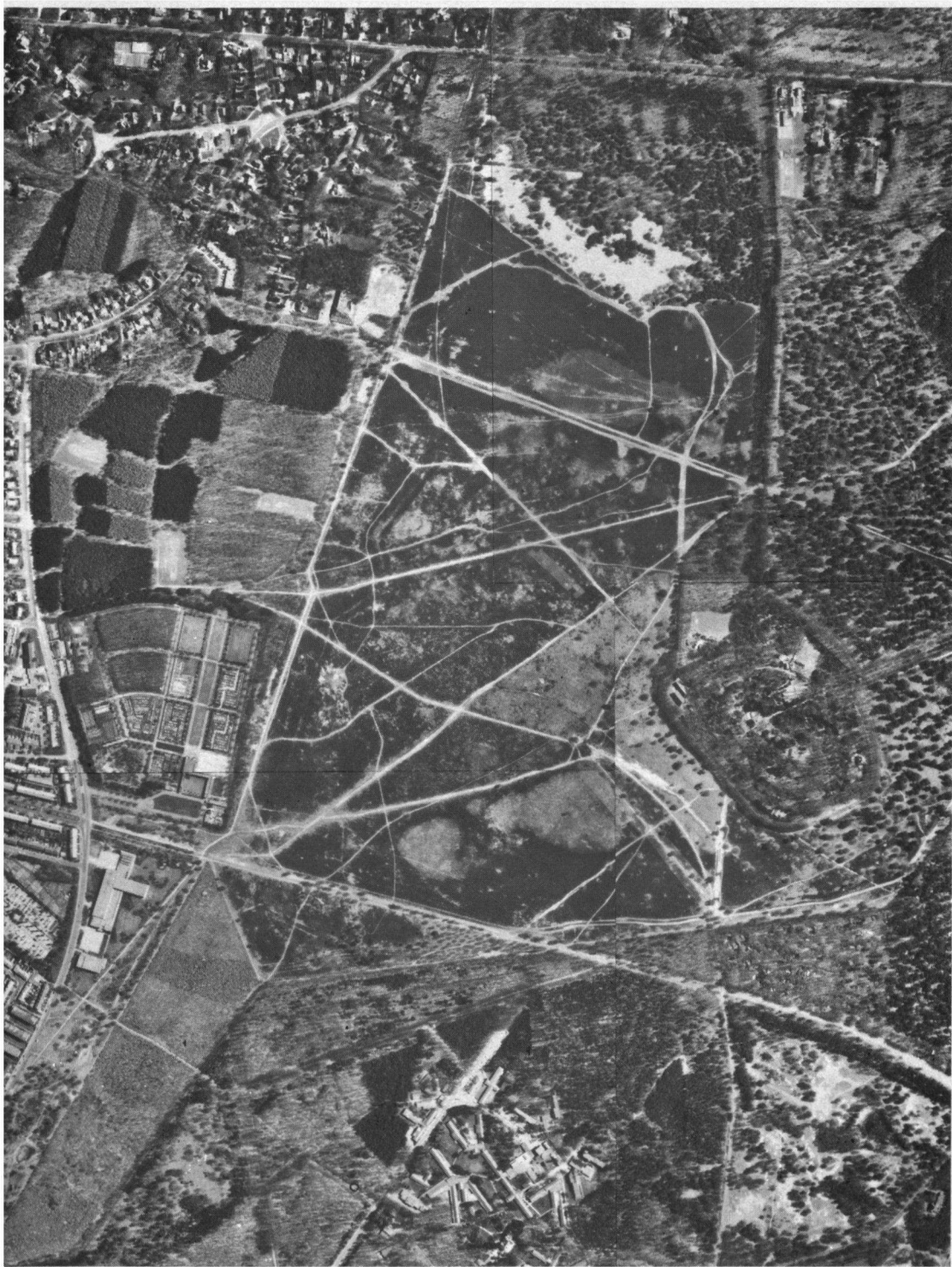
ren op de Hoorneboegsche Heide voorkwamen.

Roodborsttapuiten zijn nooit erg algemeen geweest. Reeds in de jaren dertig waren er broedparen op de Nieuwe Bussumerheide, de Tafelberg- en de Blaricumerheide. De soort verdween in de jaren zestig en zeventig en verscheen aan het begin van de jaren tachtig op de Blaricumer-, Bussumer-, Wester-, Zuider-, en Hoorneboegsche Heide. Op de laatstgenoemde heide wordt de biotoop gevormd door de delen waar oude heidestruiken in sterk geaccidenteerd terrein groeien. De biotoop op de centrale heidevelden en de Zuiderheide daarentegen bestaat uit de gemaaide of afgebrande delen waarin hier en daar hoge pollens zijn achtergebleven. Opmerkelijk is dat de Roodborsttapuiten hun jongen toch met succes konden grootbrengen, terwijl hun nesten zich in de omgeving van de meest druk belopen punten bevonden. Tapuiten komen al heel lang niet meer als broedvogel voor. In de vorige eeuw was de soort nog algemeen. Na 1970 is de Tapuit blijkens de inventarisaties van de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken alleen nog als doortrekker gezien. Klomp & Oosterlaken (1986) echter vermelden, zonder details, een broedpaar voor 1984 op één van de heidevelden.

Tot in de jaren vijftig kwamen aan de randen van de heidevelden nog vrij veel Geelgorzen voor. In die jaren werden soms wel acht of negen zingende mannetjes gehoord op het kleine heideveldje achter het sportpark Hilversum-Zuid. 's Winters werden zij dan in groepjes bij de paarden van de renbaan en bij de privéstallen achter het Laapersveld tegen de heide aan gesignaleerd.

De Nachtzwaluw werd tot circa 1954 regelmatig 'ratelend' in deze omgeving gehoord (mededeling Jaap Taapken).

Geen typische heidevogel, maar daar wel sterk in aantal toenemend is de Ekster. De ontwikkeling van het aantal broedparen loopt parallel met het oprukken van de bosbegroeiing op de hei. De heidevelden herbergen thans vele tientallen paren. De nesten bevinden zich zowel in bosjes als in alleenstaande bomen, soms op één tot twee meter boven de grond. De voedselsituatie is uitermate gunstig voor deze cultuurvolgende soort. Na het maaien en branden komt veel voedsel beschikbaar en het opsporen van prooidieren blijft de eerstvolgende jaren vrij eenvoudig. Bovendien is er een blijvend gunstige voedselbron die in stand wordt gehouden door de honden die worden uitgelaten door de inwoners van het Gooi en omliggende plaatsen. Op de Hoorneboegsche Heide worden honde-

Luchtfoto van de Hoorneboegse Heide. In het midden rechts het landgoed 'De Hoorneboeg'. Links de randbebouwing van Hilversum. Onderaan de foto het Loosdrechtsche (of Emmikker) Bosch en bovenin de Utrechtseweg. Situatie op 15 april 1982.
Bron: Gemeente Hilversum, afdeling Landmeten.

De Rietgors wordt soms in klein aantal 's winters tussen het Buntgras waargenomen op de heidevelden.
Foto: Henk Harmsen.

uitwerpselen waarin zich veel onverteerde voedselresten bevinden, binnen twee tot drie dagen door de Eksters opgegeten (mededeling Jaap Taapken). Soms worden groepen van tientallen Eksters bijeengezien. Mabelis (in: Vereniging Vrienden van het Gooi 1986) concludeert, dat door toename van de bosbegroeiing het open karakter van de Gooise heidevelden plaatselijk verloren is gegaan. Een afname van het aantal heidevo-

gels en een toename van het aantal bosvogels waren hiervan het gevolg. Voorts hebben diverse andere factoren geleid tot een biotoopverslechtering voor heidevogels. Zure regen, recreatieve druk en loslopende honden zijn hiervan de voornaamste. Het ontbreken van de vroeger wel aanwezige foerageergebieden, onder andere gevormd door extensief beheerd insektenrijk cultuurlandschap, voor kuikens van Korhoen, Patrijs, speelt waarschijnlijk eveneens een rol. Ook de verandering van de samenstelling van de flora en de daarbij behorende insekten op de heidevelden zal zijn invloed hebben gehad.

De huidige soortensamenstelling van de broedvogelgemeenschap op de Gooise heidevelden wijst erop, dat deze gebieden thans behoren tot de verarmde vogelgemeenschappen met soorten van open, droge heide.

De voornaamste uiterlijke kenmerken zijn dat het grote heidevelden zijn met veel recreatie en een geïsoleerde ligging (Opdam & Retel Helmich 1982). De auteurs stellen dat recreatie tot een verlaging van de reproductie kan leiden en isolatie een verlaging van de kans op (her)vestiging tot gevolg heeft. De twee effecten kunnen elkaar bovendien versterken. Uit de gegevens van De Vrankrijker (1957) valt op te maken dat de soortenrijkdom op de Gooise heidevelden vroeger groter was dan tegenwoordig. Te vrezen valt dat de vroegere situatie niet meer terug komt. De Gooise beheerders en natuurliefhebbers zullen wat er nog is moeten trachten te consolideren en ze kunnen voorts proberen met de beschikbare middelen geschikte biotopen te creëren. Daarbij is echter medewerking van de Gooise bevolking en recreanten van elders onontbeerlijk.

■ D.A. Jonkers, Juffersland 16, 3956 TT Leersum.

LITTERATUUR:

- Albarda, H. (1897): Aves Neerlandicae. Naamlijst van Nederlandsche Vogels. Meijer & Schaafsma, Leeuwarden.
- Alleyn, W.F., L.M.J. van den Bergh, S. Braaksma, Th.J.F.A. ter Haar, D.A. Jonkers, H.N. Leys & J. van der Straaten (1971): Avifauna van Midden-Nederland. Van Gorcum, Assen.
- Anonymus (1973): Invloed van de recreatie op de flora en fauna van de Westerheide. Stageverslag van de cursus Groenvoorziening, Landschapsverzorging en Recreatie te Frederiksoord.
- Bijlsma, R.G., R. Lensink & F. Post (1985): De Boomleeuwerik *Lullula arborea* als broedvogel in Nederland in 1970-84. *Limosa* 58 (3) : 89-96.
- Bund, C.F. van de (1986): Diersoorten als toets voor natuurwaarden van heide. *De Levende Natuur* 87 (1) : 16.
- Haverschmidt, F. (1942): Faunistisch overzicht van de Nederlandsche Broedvogels. Brill, Leiden.
- Jonkers, D.A. & J. Klein (1973): Inventarisaties 1972. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum.
- Klomp, E.P. & J.A. Oosterlaken (1986): Om het behoud van de heidevogels. Vereniging Vrienden van het Gooi, Laren.
- Moolenbeek, R.G., J. Harder & A.P. Vermeule (1985): Broedvogels van de Gooise heidevelden. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken Rapport nummer 50.
- Opdam, P. & V. Retel Helmich (1982): De vogelgemeenschappen van de Nederlandse heidevelden. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum, Rapport 82/4.
- Vereniging Vrienden van het Gooi (1986): Toekomst Gooise Natuurgebieden. Verslag van een werkvergadering op 25 april 1986 naar aanleiding van de aanwijzing van beschermde natuurmonumenten in het Gooi.
- Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken (in voorbereiding): Vogels tussen Vecht en Eem. Zomer, Arnhem.
- Vrankrijker, A.C.J. de (1957): Het Goois Natuurreservaat. C.J.A. van Dishoeck, Bussum.